ЗАПОРОЖЦІ

(Казка)

Над Дніпром, коло славних порогів, в селі Старому Кодаку жив собі молодий лоцман Карпо Летючий. Як і всі лоцмани, він був потомок славних запорожців і мав увесь хист, всю вроду запорозьку. Високий, чорнявий та кучерявий! гарний з лиця, гарний з стану, кругом гарний, ще й до того сміливий! Ще змалку брав його з собою батько на байдаки та плоти, переводячи їх через пороги. Карпо знав добре всі пороги, всі забори, знав кожний камінь. Він любив пороги, бо зріс коло їх. Карпо любив летіти стрілою прудким козацьким ходом через пороги, летіти птицею з лави на лаву; любив слухати, як шумить Дніпро на порогах, як реве Звонець або Дід і обливає бризками його гаряче лице.

Лоцманський отаман дуже любив Карпа і настановив його дядьком, невважаючи на його дуже молоді літа. Отаман вірив йому, як самому собі.

Ото раз приплив до порогів великий байдак якогось багатого купця.

— Дай мені, отамане, лоцмана, та найпевнішого, найлуччого! — каже багатий купець до отамана.

— Нема в мене певнішого і вірнішого лоцмана, як Карпо Летючий, хоч він і молодий. Посилаю його, то все одно, що й сам їду, — одказав отаман.

Вимірили байдак, зняли з його трохи ваги, приробили довженне стерно. Готове судно в страшну дорогу! Карпо поблагословився в отамана і вилетів орлом на байдак. Всі попереду сіли по українському звичаю, потім стали на коліна і помолились богу. Ніхто не знав запевне, чи вернеться живий додому!

— Щасти ж боже! — промовив отаман до Карпа, — як щасливо вернешся додому, то дам тобі велику-велику плату — що маю найлюбішого, наймилішого. Пам'ятай! Моє слово тверде! — промовив отаман Іван Музика, ще й сивим вусом моргнув.

У Карпа дуже забилось серце, бо гарна була, як картина, Музичина дочка Олеся. Він почув, що в його виростають орлині отаманські крила.

— Гребімо! — крикнув він на гребців, ще й рукою махнув.

Гребці запустили гребки в воду. Байдак знявся з місця і полетів, як птиця. Коло стерна стояв, як той явір високий, Карпо Летючий. Серед Дніпра на судні в прозорому повітрі малювалося його молоде лице, біла сорочка, червоний широкий пояс. Він гордо поглядав на Дніпро, а очима все бачив чорні Олесині очі, її біле личко.

Погода була тиха і ясна. Надворі був ранній теплий ранок. За Дніпром починало червоніти небо широкою смугою. Вода в Дніпрі стояла тиха й гладенька, як скло. А там десь далеко внизу вже стогнав, неначе під землею, первий поріг Кодацький.

— Шамни разом, друзі! — крикнув Карпо. І гребці шамнули, а байдак полетів, неначе на крилах.

На гладенькій, як дзеркало, воді почали скакати неначе білі кролики, а булькотячи, знов ховались у воду. Поріг був недалечко.

— Шабаш! — крикнув Летючий, і всі гребці підняли гребки. — До стерна! — командував він, і всі кинулись до стерна, щоб направити байдак просто на проход.

Зашуміла вода й заревла. Кодацький поріг появився ввесь од берега до берега, ввесь білий, вкритий піною та бризками. Байдак загув і полетів з лави на лаву рівно, як стріла. В одну мить його перенесло через поріг!

Вода обризкала гребців й присипала Карпові кучері. Судно тихо загуло, як порожня бочка. Всі перехрестились.

Карпо не зоглядівся, як байдак минув Звонецький, Сурський і Лохманський пороги. Його смілива й горда душа палала щастям. Водяна курява й бризки тільки прохолоджували йому лице.

Ще було чути, як стогнали вищі пороги, а тут уже заревів Дід, чи Ненаситець. Погода, на Карпове щастя, була все тиха та ясна. Сонце обсипало гарячим світом білі пороги й чорні Карпові кучері. Дід усе ревів та стогнав, все дужче та дужче, неначе десь ревла череда волів, неначе десь стріляли з гармат або дзвонили в великі дзвони. Од берега до берега на Дніпрі появився білий гребінь, неначе біла грива величезного коня. Ще пройшла хвиля, і перед Карповими очима встали з води дванадцять Дідових лав, страшних, сердитих, біснуватих. Карпове серце дуже застукало в грудях! Байдак уже був направлений стерном якраз на хід і летів, як стріла.

Коли се де не взялась вітрова полоса! Вітер дмухнув трохи збоку. Коло самісінького порога вода вкрилась неначе чорними воронами. Вітер ухопив судно і зніс трошки набік... В душі в Карпа похололо... Він сам кинувся до стерна, кричав на гребців, махав руками, налягав на стерно грудьми. Але нічого не помогло! Велика сила вхопила байдак і знесла набік. Байдак полетів з лави на лаву й черкнувся дном об Зелений камінь, котрий, одначе, не шкодить байдакам. Судно разом загуло, наче крикнуло, й знов полетіло, як стріла, та все звертало убік. Ще нижче його вхопив страшний камінь Крутько й обкрутив кругом себе... Байдак застугонів, зачепився довгим стерном за Крутька. Стерно хруснуло, як трісочка, й переломилося натроє. Тепер все пропало, все згинуло!

Карпо і гребці зняли руки до бога.

Вода вхопила байдак, як легеньку трісочку, крутила його на всі боки, понесла і кинула на лаву. Судно заревло перед смертю, затріщало дуже

страшно, аж перемогло великий клекіт Ненаситця й впало на остру скелю. Каміння одбило йому ввесь ніс. Колодки полетіли вниз і розбились на маленькі поліна. Часть судна зачепилась на скелі. Люде, як птиці, держались за вірьовки.

Пекло не було таке страшне, як Ненаситець! Зверху ревла вода, внизу кипіла хвиля. Цілі гори білої ревучої піни бились об каміння, скакали вгору, закручувались гребінями і знов падали назад на каміння. Од берега до берега ніби лютувала біла водяна буря, крутились вихри, вертілись чорторії, неначе все те викидав підземний вогонь або заховані на дні вітри.

— Пропала навіки моя честь! Втеряв я навіки мою Олесю! Честь моя! Олесю моя! Що скаже тепер отаман, як я вернуся живим додому! — говорив Карпо, висячи над страшною безоднею.

Внизу од порога лоцмани вже побачили розбитий байдак. Човни й дуби вже поплили спасати живих людей і крам. Один був вже наблизився до скелі, де висів байдак, вже лоцмани кидали вірьовку гребцям, щоб пристати збоку до тієї скелі й забрати хоч людей.

— Пропав я навіки, Олесю! Нащо мені жити на світі! — крикнув Карпо і скочив в білу кипучу хвилю.

Карпо тільки й пам'ятав, що вода клекотіла, крутила ним, кидала його то вгору, то вниз, як вода в печі кидає зерном в казані. Вже вода залила йому вуха, рот. Карпо вже ждав, що вода от-от вдарить ним об скелю й розміщить його, як пелюсточку. Коли се він почув, що разом так і полетів униз, в якусь безодню, і стратив пам'ять.

От прокидається Карпо й дивиться, аж він лежить на сухому. Полапав він рукою кругом себе й налапав м'який мох, а під мохом твердий камінь. Одкриває він очі й бачить світ.

"Боже мій! де се я? Чи мене витягли, чи я вмер, чи се мені сон сниться?" — подумав Карпо і глянув угору.

Високо над ним висіла водяна стеля. Він почав придивлятись і побачив, що там, угорі, лилася вода, текла, пінилась і навіть шуміла, а через скляну стелю синіло небо, а серед неба світило ясне сонце. Біла піна купами летіла і часом заслоняла сонце, неначе хмара; а через піну, через хвилі мінялося сонце: то синіло, то червоніло, то жовтіло, то знов блищало, як золото.

Глянув Карпо кругом себе і побачив, що він лежить на скелі. Оглянувся він на всі боки, і знов йому здалося, що все то був сон: і той байдак, і та біда на порогах, і та отаманська обіцянка... Він побачив, що під водою стояла, як стіна, рівна скеля од одного дніпровського берега до другого: то була одна лава Ненаситецького порога; а там далі, нижче, знов стояла друга рівна скеля, така сама, як і перша. Кам'яні стіни були вищі од високої дзвіниці, а поверх їх лився цілий Дніпро і постлався над ними водяною стелею.

От дивиться Карпо вниз, а меж тими стінами росте пишний сад, про якого тільки в казках розказують. Там розстелялись зеленою скатертю луки з такою травою, як і на землі; там були розкидані невеличкі, але гарні пригорки, велике каміння, то гостре, як дзвіниці, то рівне й високе, наче стовпи. І все місце було гарне, як рай; зеленіло гаями, лужками, садками, виноградом. Між зеленою травою цвіли всякі квітки. Карпо бачив під самою скелею, де він лежав, пишний рожевий кущ, чув навіть пахощі од рож і васильків. Зверху, з-під водяної стелі, понавішувалось на скелі латаття з широким листом, з білими й жовтими квітками, висіло купами дрібне, як пух, зелене підводне зілля... Скрізь світило сонце через водяну стелю, але той світ був тихий і разом ясний. Краса того місця так причарувала Карпа, що вся його жизнь, змалку й до парубоцтва, здалась йому якимсь сном, йому хотілось тільки дивитись то на сади, то на скелі, то на кришталеву стелю, синю од синього неба, а часом блискучу, як цвіт веселки.

Придивляється Карпо вниз, аж попід гаями неначе ростуть купи високих червоних та синіх квіток. Придивляється він лучче, аж ті квітки ворушаться: то були люде. Два чоловіки йшли просто до того місця, де був Летючий. На їх були високі чорні шапки з червоними верхами, сині кунтуші з рукавами на одкид.

— А чого ти, хлопче, заліз туди, куди тобі не годилось би лізти? — спитали вони в Карпа. — Хто ж ти такий? Що ти за людина?

— Я... — почав Карпо та й не доказав, бо забувся, як його звали.

— Злазь до нас!

— Нема кудою злізти! бо скеля крута, як стіна! — крикнув Карпо і почув, що його голос зовсім змінився: став дзвінкий, рівний, голосний. Карпо заговорив, неначе пісню заспівав.

— Скакай, не бійся! — крикнули ті люде до Карпа.

Карпо скочив і зараз почув, що він тихесенько спускається на землю, як обережна птиця спускається з неба на дерево. Ті люде піддержали його за руки й постановили на траву.

Карпо глянув на тих людей і трохи злякався, і здивувався, і замилувався. Такі вони були високі, рівні, дужі!

Такі вони були гарні на вроду, що він таких людей не бачив ні між панами, ні між простими селянами.

— Еге, ти, хлопче, з України! — промовив один з їх, і голос його розсипався між скелями, як весняний перший грім.

— З України, — тихо обізвався Карпо.

— Чи вже ж тепер на Україні стали такі маненькі та мізерні люде, як отсе ти? — спитав один чоловік, і обидва вони якось жалібно усміхнулись.

Карпо, глянувши на їх несказанну красу, трохи опам'ятувався і став сміливіший. — Отакі, як бачите! — промовив він.

— Хто ж ти такий, хлопчику? — спитали вони.

— Я лоцман на порогах... Летючий на прізвище... — сказав Карпо, а йменння свого все-таки не пригадав.

— Правда, ти розбив байдака!

— Правда, — промовив Карпо, і та гірка правда прийшла йому на пам'ять, як дуже давній, бог зна колишній сон.

— Ходи ж з нами, — сказали ті люде й повели Карпа далі, ставши по обидва боки.

— Як же тобі здалося в нашому краю? Чи гарна наша сторона? — спитали вони.

Карпо тільки глянув на ту стелю, де сонце раз по раз блищало, як блискавка, всіми цвітами, й затулив очі рукою.

— А знаєш, хлопчику, хто ми? — спитали вони в Карпа.

Карпо тільки глянув на їх чорні очі і великі шовкові вуси.

— Ми козаки-запорожці. Чи ти чув що про запорожців?

— Чув, що колись за порогами була Січ; мені покійник батько дещо розказував.

— Отож, щоб ти знав, тут тепер Запорозька Січ, — промовив один запорожець. — Ото, бач, як зруйнували Січ, а помочі нам не було де взяти, то наші характерники й зачарували Січ. З того часу наша Січ з островом, з гетьманом, з козаками отут! Нашу Січ поглинув Дніпро. Чи бачиш, ондечки далеко-далеко ворушаться попід гаєм за отією скелею неначе червоні квітки? То наше січове товариство.

І обидва козаки повели Карпа назустріч тому товариству. Всі вони троє ввійшли в невеличкий лісок. В тому ліску зовсім не було тіні; скрізь попід деревом блищав однаково ясний теплий світ.

Карпо озирнувся набік і побачив, що через обох запорожців було видко кожне дерево, кожну квітку. Запорожці здались йому тінню, одначе він і кришки не злякався, бо страху там зовсім не було на тому світі.

Зараз за ліском вони стріли інших козаків. Запорожці сиділи на зеленій траві групами, сиділи на дрібному камінні, стояли по два, по три, розмовляли між собою, і всі поглядали на Карпа, як на якесь диво. Всі козаки були високі, рівні та здорові; всі були гарні, повбирані в гарну одежу, неначе в празник або в неділю. Вони стиха розмовляли, а Карпові здалося, що то ревуть страшні Дніпрові пороги.

— Отсе наш січовий курінь! Ми побачимо ще не один курінь, поки дійдемо до нашого гетьмана, — промовив один запорожець.

— До гетьмана! до гетьмана! — закричали деякі запорожці і слідком за Летючим і за його двома проводирями посипались всі козаки.

От вони йдуть та йдуть і зайшли в тихе, спокійне місце, навкруги обставлене камінням. В тім крузі, під самою високою кам'яною стіною, був пишний сад, а в тому саду росло всяке дерево. На дереві висіли спілі яблука та груші, червоніли вишні та черешні, червонів та жовтів спілий

виноград, порозкладавши широкий лист і важкі кетяги ягід скрізь по камінні. Те місце було зовсім одгороджене, тиша була там аж мертва.

В тому саду скрізь попід деревом стояли кам'яні лавки, а на лавках сиділи старі запорожці. їх бороди біліли як сніг, а вуси у всіх були чорні. Старі запорожці одпочивали. На старих, поважних лицях спочивали думи. Всі вони сиділи, позгортувавши руки і посхилявши вниз важкі голови. Карпо глянув на їх, і йому здалося, що вони повироблювані з каміння або з дерева. Вже Карпо перейшов через сад, а вони аж тоді встали, як наближався первий курінь і закричав: "До гетьмана! до гетьмана!"

Тільки що Карпо минув високу кам'яну огорожу, він побачив уже другий сад, весь зелений, весь засаджений квітками, а з того саду лився чоловічий голос, та такий же гарний та дзвінкий! Хтось співав козацьку думу, дуже старинну. Голос той лився низом, як грім, то підіймався вгору і дзвенів, як голосний дзвін, а під той голос стиха грала бандура, неначе птиця щебетала. Карпо ввійшов у сад і побачив, що ту думу співав сивий кобзар, сидячи на камені, а кругом його сиділи й стояли козаки середніх літ і слухали старинну думу про козацьких гетьманів, про славні давні діла на Україні.

— До гетьмана! до гетьмана! — стиха промовили старі запорожці, і кобзар перестав грати й співати. Всі козаки знялися з місця і рушили до гетьмана.

От минув Карпо і той сад, і всі вони ввійшли в зелений гай. Той гай був такий гарний, як у нас буває він гарний весною. Дерево зеленіло, як серед дня під ясним південним сонцем. Незвичайний світ пронизував кожний листочок наскрізь: все дерево з листям було ніби вироблене з зеленого тонкого скла. Здавалось, ніби світ бризкав з середини кожної гілки, з кожного зеленого листка, з кожної квітки й травини. Карпо мусив прикрити очі рукою... В гаю щебетали соловейки, кували зозулі, туркотали горлиці, щебетало всяке птаство. Між деревом скрізь цвіла рожа великими кущами, цвіли гвоздики, чорнобривці, півонія; зеленіла між купами квіток рута, м'ята, любисток. Все те було освічене весняним

сонцем, бо нігде під деревом не було тіні. Весь гай з квітками й птицями блищав і світився наскрізь, неначе був витканий з одного світу і з самих квіток та птиць.

Серед того гаю було зелене поле. Там сиділи на камені три кобзарі і грали козака до танців, а кругом їх на зеленій траві танцювали молоді, хисткі, як очерет, козаки. Червоні верхи на шапках, червоні рукави миготіли на зеленому полі, ніби то літали вогні, ніби раз про раз блискала блискавка. Високі тонкі козаки, з тонким станом, так переплітались між собою, як-от переплітається тонкий очерет, коли ним колише вітер. Карпо бачив, що козаки танцювали, неначе птиці літали, бо не згинали навіть вершечків трави під золотими підківками й тонкими закаблуками. Танок був такий жвавий, такий веселий, що в Карпа аж жижки затрусились до танців. Навіть старі запорожці стали кругом, довго дивились, поки не заговорили: час до гетьмана! до гетьмана!

Музики замовкли. Старі діди повели наперед, а за ними посипались юрбою молоді запорожці.

От пішли вони далі й прийшли до якоїсь невеличкої річечки. Карпо там примітив, що через кам'яну стіну в одному місці прорвалась вода і потекла річечкою бистрою, як птиця. Вода падала з каменя на камінь, шуміла й кипіла, неначе одскакувала од розпеченого каміння. Через воду був міст: то лежав великий та широкий плесковатий камінь. За річкою далеко-далеко, аж під самим берегом Дніпра, росла велика діброва. Дерево було таке високе, що трохи не доставало верхами аж до води! Густе й темно-зелене гілля висіло зверху, як найгустіші хмари. Дерево стояло темною рівною стіною. Над тією дібровою стояла ніби дуже ясна місячна ніч або ясний вечір. На зеленому полі, скрізь попід дібровою, було видко могили. Над кожною могилою стояв у головах низенький білий кам'яний хрест, а в ногах ріс дуб. Перед кожним хрестом палав великий ставник, а в кожному дубі був застромлений козацький меч. В тій стороні світ був такий тихий, що ставники горіли, як у церкві. Йдучи проз те місце, запорожці почали хреститись і молитись, поздіймавши шапки.

— Що то таке за річкою? — спитав Карпо в одного козака.

— То наше кладовище, — одказав козак.

Карпа повели далі просто до кам'яної стіни. Дивиться він, аж в тій стіні прорубані ніби ворота, та такі високі, як церква! Коло тих воріт по обидва боки стояли на сторожі два старі запорожці з великими мечами. У їх сиві бороди були аж до пояса.

— До гетьмана! до гетьмана! — загули позаду козаки, і обидва діди спустили підняті мечі додолу, поставали по обидва боки коло Летючого й повели його в ті ворота. За ними так і посипались всі козаки.

Ввійшовши в ті ворота, Карпо вглядів ще більше диво: там між двома високими стінами була друга гетьманська половина тієї Січі. Глянув Карпо на стелю, а там так само лився й шумів Дніпро. Сонце так чудово грало промінням в тій стелі, як у чистому кришталеві. Карпові здалося, що в тій водяній стелі одна дошка з щирого золота, а друга з срібла, третя червона як жар, а там далі жовта, зелена, синя. Ті дошки ніби ворушились, змінялись, неначе чиясь рука перегортувала їх навмисне. То се вони всі щезали: і пишне сонце і синє небо було видко через воду, як на землі; було видко, як птиці літали в небі, як риба плила стрілою або грала проти сонця цілими табунами!

Карпа повели через сад між двома рядами високого дерева, на котрому срібний лист був перемішаний з золотими яблуками та грушами, з кораловими вишнями та черешнями, з кетягами винограду з дорогого каміння. Весь сад блищав, як сонце. З дерева на дерево перелітали райські птиці, неначе хто перекидав пучки вогню або блискавки. А там за садом стояв простий зелений дуб, а під дубом на камені сидів гетьман. Він був такий великий, як Палій. Здається, не було коня на світі, щоб вдержав його на собі! На гетьманові була висока шапка, а з шапки набік висів золотий вершок; він був підперезаний золотим поясом і обутий в червоні чоботи з золотими підківками. Спершись однією рукою на

широкий меч, гетьман держав в другій руці булаву з щирого золота, обсипану дорогим камінням, котре блищало, як проміння. Вся булава так світилась, неначе гетьман держав у руці сонце. Гетьман думав глибоку думу, схиливши голову, і його мислі вилітали соловейками, сідали на дубові та співали. Побачивши козаків, він грізно кинув очима, і з того погляду знявся орел та й полинув під небо, розпанахавши крилами кришталеву стелю. Додолу з очей посипались іскри і розтопили землю.

Не здіймаючи шапок, два діди стали перед гетьманом і постановили попереду Летючого. Їх роєм обступили козаки.

Гетьман встав і випрямився на цілий зріст.

— Яке діло маєте, шановне товариство? — спитав гетьман, і Карпо чув, що земля під ним задрижала.

— Хіба ж не бачили, ясновельможний гетьмане? Чоловік прибув до нас з України.

Гетьман тільки тоді кинув оком на Летючого, довго дивився на його, і дві сльози упало з його очей на землю. На тім місці вже лежало дві рожі.

— Чи ти, хлопче, з України? Як же ти зайшов до нас? Чи не наслав тебе до нас бог і народ?

— Я розбив байдака на порогах і не знаю й сам, як я сюди зайшов.

— Сину мій любий, сину мій милий! Я б тебе обняв, та боюсь задушити тебе од моєї великої сили, од щирого серця, — промовив гетьман і стиха поцілував Летючого. — Скажи ж мені, сину, що там діється на Україні?

— Нічого, — одказав Летючий.

— Чи пам'ятають на Україні про гетьмана й козаків, чи згадують?

— Трохи пам'ятаємо. Старі люде дещо розказують.

— Чи не говорили ж вам про нас попи, або ченці, або вчені люде?

— Ні. Ніхто про те нам нічого й не згадував. Трохи чули дещо од кобзарів.

— Як же там на світі живуть люде? Чи лучше їм, чи гірше? Чи й досі терплять од ляхів? Чи й досі там у вас є татари, москалі, жиди?

— Є й жиди, й ляхи, й москалі. Тільки про татар нічого не чути. А чи лучче тепер людям, про те не знаю.

— Чи вже ж вам ніхто нічого не розказував?

— Ніхто, ясновельможний гетьмане.

Гетьман важко зітхнув і поклав свою булаву на камінь. З каміння так і бризнули левкої та фіалки кругом булави, а виноград оплів навкруги камінь і постлався по траві.

— Ходімо ж, козаки, до церкви та спитаємо в бога, що діяти нам, та помолимось богу за Україну.

— До церкви! до церкви! — загули навкруги козаки.

Гетьман одв'язав меч і застромив у камінь. Меч ввігнався в скелю, як у віск, а з-під меча задзюрчала кров.

Гетьман тихою ходою виступив уперед, і козаки розступились на обидва боки. Гетьман був вищий і кращий од усіх запорожців; високий,

як Палій, гарний, як Мазепа, сміливий, як Богдан Хмельницький. Його лице блищало, як раннє сонце. Слідком за гетьманом два сиві запорожці повели Карпа, а за ним роєм посипалась уся громада. Тільки можна було скинути оком, червоніли шапки та кунтуші. Все військо йшло широким зеленим полем, а по обидва боки росли чудові гаї та сади. В тих садах росло дерево з золотим та срібним листом, а між тим деревом траплялося часом і просте дерево садове, і отсе на одному були спілі овощі, а на другому тільки що наливалися, а третє дерево стояло у білому цвіту.

Гетьман повернув за високу скелю, де була церква. За тією скелею Карпо вглядів нове диво. З високої кам'яної стіни з двох розколин лилися водоспади і спадали найдрібнішою білою росою в дві річечки. Ті річечки стікалися докупи, а між ними був високий острівець. На тім острові понад річечками, скрізь попід кам'яною стіною росли вишневі сади і стояли в цвіту, як у нас буває весною. Весь той куток білів вишневим цвітом. Карпо бачив тільки на острівці камінь, а на камені стояв високий хрест з чистого золота, весь гладенький знизу доверху. На самому перехресті висів терновий вінок, а на колючках того вінка блищала свіжа кров. Хрест блищав навкруги, як сонце, а од того світу над хрестом на кам'яній стіні стояли аж три веселки, дуже-дуже яснії Карпо більш нічого не бачив, тільки білі, як пух, сади, а над садами золотий блискучий хрест і три веселки.

— Се наша церква! — промовили діди до Карпа, показуючи на хрест. — Тільки отой хрест ми взяли з собою з Запорожжя, бо ми знали, що й хреста там не зосталося б. А ми за хрест ложили на степах, на морі свої голови.

От почали вони наближатись до того хреста, аж чує Карпо, хтось співає пісню, і співає голос дівочий. Карпо чув усякі голоси, та ще зроду не чув такого гарного, рівного, високого, дзвінкого та голосного! Той голос співав українську пісню. Карпові навіть на ум приходила та пісня, така вона була знакома. Але він чув, що та пісня була краща несказанно од усіх пісень, хоч і нагадувала йому то одну, то другу сільську пісню. То

велика, незмірна туга та горе, то надія, то радість і гаряче кохання лилося в тому чудовому голосі. Карпо чув, як дуже забилось в його серце, як у його серці переливалося все те, що співав голос... Навіть старі діди посхиляли голови.

— Хто се співає? — спитав несміливо Карпо у дідів.

— Швидко сам побачиш, — понуро одказав йому один характерник.

Ввійшли вони в ті сади. Дивиться Летючий, аж проти самого хреста, коло острівця, стоїть одним один зелений кущ: то був кущ калини. Зверху на кущі червоніли спілі ягоди, а середина куща була облита білим цвітом. Під самісіньким кущем блищала в калині криничка. Карпові здалось, що той голос ллється або з калини, або з криниці.

Тільки що гетьман наблизився до острівця, аж той голос задрижав од незмірної туги та й замовк. Гетьман став проти хреста на коліна, і за ним упало навколішки все товариство. От гетьман почав читати молитву, а разом з ним загула вся громада, як-от гуде народ у церкві, тоді як почнуть співати "Їже херувими". Карпо чув, що під його коліньми дрижала земля; він ухопився рукою за камінь, і той камінь дрижав, а після так і розколовся надвоє. Од тієї козацької молитви страшно заревли пороги, задрижали обидва береги Дніпра, затрусилась земля на Україні, затрусився Київ на горах.

І знов загуло товариство, і впало ниць до землі. В той час знов з калини заспівав чудовий дівочий голос, заспівав пісню до бога, і вся громада слухала ту пісню і плакала.

Гетьман скінчив молитву і встав, всі козаки встали за ним. "Настав час!" — промовив один характерник, показуючи рукою на кущ калини, і Летючому здалося, що та калина аж заворушилась, неначе на неї повіяв вітер. Голос заспівав веселої пісні.

— Настав час! — промовив гетьман.

Один дід пішов до криниці, набрав у пригорщі води і тричі бризнув на калину. І Карпо бачив, як червоні кетяги калини ставали квітками та стрічками на голові чудової дівчини, ставали рум'янцями на повних щоках; він бачив, як білий цвіт ставав білим лицем, білою сорочкою, як криничка стала відрами. Де був кущ калини, там стояла чудова дівчина і брала воду з криниці. Коли придивиться Карпо до тієї дівчини, аж то стоїть Олеся, дочка отамана Музики.

— Отсе, як же я довго спала! — тихо промовила дівчина, озираючись навкруги. — Але який же дивний був мій сон!

— Олесю, серце моє, щастя моє! — крикнув Летючий і згадав усе-усе: і своє ймення, і свою біду, і все, що з ним сталося.

Та дівчина була як дві краплі води Олеся Музиківна! Такі самі в неї були великі карі очі, такі ж маленькі губки, такі ж чорні великі коси. Навіть такими квітками була в неї вишита сорочка.

— Олесю! чи вже ж ти мене отсе не впізнаєш? — промовив знов Летючий.

— Я не Олеся; я Маруся, хоч я й Музиківна, як ти кажеш, — тихо промовила дівчина. — Але де се я? Боже мій! Де ж моя мати? Де мій милий гетьман?

І з тими словами її очі впали на гетьмана.

Вона почала умлівати і тихо сіла на камінь. А гетьман дивився на неї довго-довго. Його грізне лице стало таке ласкаве, як у малого хлопця.

Один дід характерник почав говорити до дівчини:

— Чи пам'ятаєш, дівчино, як ти полюбила нашого гетьмана, як приплила, сама човником і ступила ногою на наш запорозький острів? Ти вчинила великий гріх! Запорожець не повинен кохати дівчат, а твоя дівоча нога не повинна була і торкатись об нашу січову землю. За свій гріх ти стала калиною, і разом з нашим кошем тебе поглинув Дніпро. Ти стояла отут уже сто літ і спокутувала свій гріх. Твій рід і тепер живе на Україні. Одного Музики дочка запровадила отсього хлопця до нас... То ваше вже п'яте коліно.

Гетьман згорнув руки, подивився на Марусю й промовив:

— Іди, Марусе, з сим хлопцем на Україну. Така божа воля. За твою щиру любов до мене ти каралась, за щиру любов ти й спокутувала. Іди, і коли людям добре жити на Україні, то зоставайся там і кінчай свій людський вік; а коли людям погано жити, то ти вернешся до нас, знов от — тут перед хрестом станеш калиною і розкажеш нам, і виспіваєш нам про горе України. А ти, діду, винеси Марусю та Карпа на той світ! — промовив гетьман і махнув рукою на одного діда характерника.

Той дід зараз став орлом, вхопив на себе Марусю й Карпа, махнув широкими крилами. Водяна стеля так і розступилась на три сажні, неначе од великого вихра. Орел поніс їх обох понад страшними Дніпровими порогами.

Карпо глянув униз, і голова в його заморочилась. Ненаситець ревів, стогнав, кидав угору білу хвилю. Бризки й піна кидалась і сипалась на всі боки. Ще вище піднявся орел, і стало видко всі пороги од першого до останнього. Дніпро здавався якимсь звіром, у котрого грива і шерсть крутилась білими вихрами.

— Нащо ти, орле, так високо піднімаєшся? — спитав Летючий.

— Бо я запорожець і люблю простор. А де більше волі, більше простор, як не тут, у небі, під хмарами, — промовив орел і ще дужче

махнув крилами. Крила вже черкались об хмари. Ввесь Дніпро вже здавався синьою стрічкою, а вся земля зеленіла, як зелена хустка. Вже було видко, де Дніпро виливався лиманом в Чорне море. А городи біліли, наче грядочки білих квіток. Орел глянув очима просто на сонце, а потім униз і промовив;

— Чи бачите, що діється на Україні?

— Не бачимо, — обізвались Карпо й Маруся, — бо ріки вже здаються ніби шнурочки, а зелена Україна туманом укрилась.

— Доторкніться руками до хмари і потріть собі очі, — промовив орел, і вони обоє так і зробили.

— Чи бачите теперечки, що од самого Дніпра аж по Сян, аж до Перемишля і Ярослава на зеленому полі скрізь в'ються жовті гадюки, пашать полум'ям і повсисались в українську землю?

— Бачимо.

— Ото ж польські пани, що ссуть кров в нашої землі. Ми їх були багато вигубили, а тепер знов їх розплодилося доволі. Та й розплодилося ж те зілля! Та які поставали гладкі та довгі, та як пашать полум'ям, бий їх сила божа! Нещасний народ, нещасна Україна... А чи бачите, як скрізь неначе великими клубками в'ються черви або глистюки?

— Бачимо!

— Ото ж шинкарі, що висисають з нашої України останній сік! Та й багато ж тієї черви! А чи бачите ви, як на зеленому полі плазують сірі комашки поміж тим гадом?

— Бачимо! — обізвалась Маруся, — то, мабуть, козаки муштруються. Чи не збираються на ляха або на турка?

— Ні, дочко. То московське військо муштрується. Між тим військом вже нема ні однісінького козака,— промовив орел та й крила опустив. Він так швидко падав униз, що в Марусі й Карпа дух захопило.

Знов пишно заблищав Дніпро між берегами, зазеленіли українські степи, ліси, поля; знов забіліли великі городи й села. Але в тих городах і селах було тихо-тихо, як у небі. Нігде не ворушилася й жива душа, неначе всі люде вимерли од великої чуми. А жовті гадюки та черви все крутились, все вилися! а військо все муштрувалось, як сіра комашня, розсипавшись на зеленому полі.

— Скажи мені, орле, бо ти все знаєш, де ж ділися люде на Україні? Чи їх татари полонили, чи їх турки вирізали? — спитала Маруся.

— Ні. Їх і татари не полонили, і турки не вирізали! вони зачаровані, так само як і наша Січ. То, бач, схопилося таке страшне повітря і навіяло страшний сон на Україну, і люде разом так і поснули та й будуть спати, поки знов не повіє теплий вітер з теплого краю, поки він не принесе з хмарами цілющої та живущої води і покропить тією водою землю й людей.

— Боже мій! чи найду я живу свою матінку! — тихо промовила Маруся.

Орел почав спускатись на правому березі Дніпра, проти того острова, де колись була Січ. Він глянув на той острів, де й сліду козацького не зосталось, де козацькі могили заросли бур'яном та огородиною, де на гетьманських могилах колоністи німці насадили картоплі. Де колись на майдані роєм гули на раді запорожці, там тепер паслась німецька череда... Орел гірко заридав, тихенько зсадив на берег Карпа та Марусю, а сам знявся і впав у білу кипучу піну Ненаситецького порога.

Довго сиділи Карпо і Маруся над Дніпром й одпочивали. Перед ними була чудова картина Дніпра, облитого сонцем з високого неба. По

обидва боки Дніпра стояли високі сірі скелі. На воді скрізь були розкидані зелені острівці, оброслі високим очеретом та лозою. Між островами і на островах стирчало каміння, зеленіли верби. А пороги все ревли та гули, наводили думи на душу. Маруся довго дивилась на Дніпро, а потім почала говорити:

— Чи бачиш ти, козаче, отой камінь, що висунувся з берега далеко в воду? Я раз стояла на тім камені і брала воду, а гетьман їхав дубом. Кругом його сиділи запорозькі козаки і гребли веслами, а гетьман стояв та все дивився на мене. Я й собі задивилась на його, а відерце моє й поплило за водою. Гетьман побачив те і засміявся до мене. Який же гарний був гетьман! Які в його очі, які брови, які вуси! Серце моє так і пристало до його очей! Вернулась я додому з одним відром. Мене мати лаяла за відерце, а я й не чула тоді та все думала про гетьманські очі. Часто я з того часу виходила сюди і все дивилась, чи не вийде гетьман на берег гуляти на отім острові. Коли раз ввечері, дивлюсь я, ходить мій гетьман по березі, згорнувши руки. Я дивлюсь на його звідсіль, а він на мене звідтіль. Мене так і потягло до його, як-от проміння сонця тягне росу з квіток. На березі стояв хибкий човник. Я сіла в човник, вхопила в руки весельце і полетіла човником до його. І сама я незчулася, як я вийшла на козацький берег, як побігла до гетьмана, як упала перед ним на коліна і обняла його. Я подивилась йому прямо в чорні очі, почула на своєму лиці його гарячий дух, почула, що він нагнувся до мене і поцілував мене. І мені здалося, що я умліваю, що я вмираю, вмираю і не можу вмерти. Я почула, що моє серце ніби заспівало якусь чудову пісню і співало, співало без кінця... Я ніби засипала, і співала, і через той сон все бачила чудові чорні очі, і страшні, і гарні, чула гарячий дух на своєму лиці, а моє серце все співало безкінечну пісню про щастя, про кохання. Як би я хотіла, щоб навіки протягся той пишний сон, щоб довіку співала моя душа для мого милого пісню про кохання. І я забула батька й матір, забула свої степи, свій хутір і свої квітки, забула про Дніпро, про небо й сонце. Нащо вони мене збудили і одняли од мене той чудовий сон?

Маруся замовкла і втерла сльози рукавом.

Вже сонце стало на вечірнім опрузі. Карпо й Маруся встали і пішли на степ.

— Проведи ж мене, козаче, до мого батька, до хутора Чаплів. Я тобі спаси-біг скажу.

От ідуть вони та йдуть і вже далеко одійшли од берега. Степ почав розстилатись далеко-далеко і зеленів, скільки засягало око. Трава зеленіла, квітки пахли, птиці співали в синьому небі.

— Степи мої, степи мої! ви й досі такі гарні та зелені, як і колись були, — промовила Маруся.

От дивляться вони, аж на степу пасеться велика череда: голендерські корови, здорові коні, круторогі чумацькі воли, цілі табуни ишпанських овець. Череда була сита, а пастухи й чабани були пообдирані, босі або в драних постолах. На свитках були самі за себе лати. Вони були худі, замлілі.

— Чий се скот ви пасете? Чи козацький, чи свій? — спитала Маруся.

— Панський! — обізвався обідраний, як старець, пастух і побіг за коровою, на котрій шерсть аж вилискувалась проти сонця, неначе на якому панові шкура.

Ідуть вони далі, аж пасеться друга черідка: коровки погані, кудлаті, бички миршаві, низенькі, свині дрібні.

— А се чия черідка? — спитала Маруся.

— Людська! — обізвався босий і обідраний хлопець.

— Чи далеко ще до хутора Чаплів?

— Та тут нема хутора Чаплів, а є велике село Чаплі! — одказав чабан.

— А чи живе ще у тих Чаплях козак Петро Музика? Його хата стоїть у самій балці.

— На балці стоїть цілий куток Музиківка. Там буде хат з тридцять, як не більше.

Здивувалась Маруся і задумалась, де ті хати набрались у Чаплях. От пішли вони далі. Появились розкішні поля. Пшениця стояла, як море; їй і кінця не було видко. На полі жали женці.

"Де се взялася в степу пшениця? Та й насіяно ж її!" — подумала Маруся і спитала:

— А чия се пшениця? Чи не Музичина часом, або може гетьманська?

— Яка там Музичина? Ляхівська! Якийсь лях отсе приїхав у степи та взяв посесію у нашого-таки пана.

— А де ж той пан взявся тут у Чаплях? — спитала Маруся.

— А чи ми знаємо, де він тут узявся? — одказали женці. І все те було дуже-дуже чудним для Марусі.

Ідуть вони далі, а там на степу ростуть баштани; кавуняче й диняче бадилля так і вшило степ огудинням, скільки можна було оком скинути.

— Чиї се такі сильні баштани? — спитала дівчина баштанника.

— Жидівські! жиди найняли землю на літо під баштани, — одказав дід баштанник.

— А ото жита, чиї вони?

— Панські!

— А той овес, неначе золото? Але вівса, вівса, неначе море! Чиї то вівса? — спитала дівчина.

— Ляхівські.

— А де ж людське? де ж козаче?

— Отам трошки людського ік селу! — гукнув дід з куреня.

Маруся стала смутна-смутна! В неї знов з'явилась думка стати калиною і вернутись до свого любого гетьмана, щоб співати йому вічну пісню про кохання.

Пішли вони далі, аж перед ними розістлалося велике-превелике село. В кінці села був великий став на яру. Там стояла здорова сахарня з високим задимленим стовпом.

— От і Чаплі! — промовив Карпо.

— Чи вже ж отсе Чаплі? — крикнула Маруся і в долоні плеснула. — Чия ж ото фабрика?

— Ляхівська, — одказав Карпо.

— А той млин нижче ставу?

— Жидівський.

— А отой другий млин, по другому боці?

— То панський, але добре не пам'ятаю.

— Чи вже ж отсе, бабуню, Чаплі? — спитала Маруся у однієї старої баби, котра йшла дорогою.

— Чаплі.

Карпо й Маруся пішли далі до села. Коли дивляться вони, аж там з боку на ярочку лісок. Під ліском блищала між осокою вода. Карпо схотів пити, і вони звернули до ліска.

Задумалась Маруся... Їй так хотілось подивитись хоч на ту хатину, де вона зросла... Їй все здавалось, що вона ходила до Дніпра, та отсе вертається додому і побачить свою матір...

Вже сонце стояло низько, як Маруся з Карпом прийшли на Музиківку на балці. Вона зразу впізнала ту балку... І тепер на балці стояла така сама невелика хатка, обгороджена низеньким тином, обкопана ровом, обсаджена садком, а на окопі — високою дерезою. І тепер на окопі дереза була густа, як руно, і закривала весь грунт і до половини хату.

Маруся ввійшла в хату. В хаті було дуже бідно. Коло віконця сиділа старенька женщина. Вона була така похожа на Марусину матір! Маруся так і кинулась до неї на шию і назвала її своєю матір'ю.

— Що се з тобою, дівчино! Я не мати твоя, а ти не дочка моя, — тихо промовила женщина.

— Але ж се хата Петрова Музичина? — спитала Маруся.

— Музичина, тільки не Петрова, а Василева, а я Василева жінка.

Маруся стала і руки опустила та все придивлялась до старої женщини.

— А мені все здається, що ви моя мати. Ви такі похожі на мою матір, що я б зроду не сказала, що ви не мати моя.

— Ти, дівчино, дуже схожа на мою меншу сестру. А в мене й дочки не було. Чи не ходила ти кілька літ на заробітках за границею, що позабувала свою рідню?

— О, я довго ходила!.. давно вже я була дома. Як я була дома, то тут і села не було...

— Що се ти, дівчино, говориш? Твій же вік не бог зна який. Наші старі люде розказують, що тут на балці стояла перша хата в Чаплях.

Тоді тільки Маруся придивилась, що хата стояла вікнами на схід сонця, а хата її батька стояла на схід сонця причілком. Вона зовсім тепер зрозуміла, що то була дуже давня річ на світі.

— Які ж ви, тітко, бідні! — промовила Маруся, дивлячись на женщину і роздивляючись по хаті.

— Авжеж бідні, бо нема з чого забагатіти. За поле плата велика, а тут і подушне плати, і на волость, і на школу... Та все плати та плати! І робимо, і нічого не маємо. Сідайте, коли ласка ваша!

Маруся й Карпо сіли на лаві, і обоє задумались. Тепер тільки Карпо опам'ятувався зовсім, як поговорив з живими людьми, посидів у хаті. Він неначе прокинувся од важкого і чудного сну, роздивлявся при світі дня на все живе і тільки згадував той сон, що вже розлітався неначе на повітрі. А Маруся сиділа та все згадувала, як-то було колись в хаті її батька. В її батька хата була така сама невеличка, але далеко багатша, була обвішана рушницями, шаблями, пістолями. Все те оружжя висіло по

стінах поміж вишиваними рушниками і хрестами з квіток і васильків. В її батька було що їсти й пити, бо було в його стільки степу, скільки оком скинути; в його була отара овець, були воли й корови. А які коні мав її батько! Як той степовий вітер, літали вони по степах. Був у його і ставок, і млинок, і садок, а в садку була пасіка.

— Ви, тітко, кажете, що се Музичин грунт з давніх-давен. Адже ж у давнього Музики було багато степу. Його поле йшло оттак од самої балки та аж до самого Дніпра.

— Може, воно й було коли Музичине, а тепер то панське, то ляхівське. Ми й живемо більше заробітками. А ще недавно наш-таки дід чумакував, посилав не одну паровицю і в Крим по сіль, і на Дін по рибу.

Уже настав вечір. На стіні зачервоніло проміння сонця, як жар у печі. В хату ввійшла бабина невістка; вона прийшла з поля з маленькою дитиною на руках, повісила колиску, поклала дитину, а сама кинулась до печі і почала варити убогу вечерю. Невістка була бідно убрана, в старій одежі, в товстій сорочці. З поля прибігло п'ятеро овечат та четверо поросят.

— Чи вже у вас і корови нема? — спитала Маруся, поглядаючи через віконце на бідний двір, на драну повітку.

— Де вже нам і корову держати! — промовила невістка і пішла заганяти вівці.

Маруся вийшла з хати слідком за молодицею, подивилась на обідрану повіточку, на убогу оселю, потім пішла в садочок і довго дивилась на зелений степ, на балку, засаджену вербами. Карпо вийшов слідком за нею і не зводив з неї очей. Маруся пішла в садочок, походила по садочку і почала плакати... потім стала коло криниці, ще раз глянула на убогу хату, на вишні, ще раз глянула на синє глибоке небо, все залите останнім червоним промінням сонця. Сонце впало десь у степу, неначе

потонуло; останній червоний промінь зачепився на хмарці і розтопив її на червоне золото. Маруся глянула на ту хмарку, зітхнула важко і знов стала калиною. Знов на тій калині зачервоніли зверху спілі ягоди; кущ навкруги зацвів білими квітками. Настала чудова зоряна ніч, і калина вмилася росою... роса закапала в криницю... то були Марусині сльози. З криниці так і піднялася вода, полилася через край по траві, потекла річечкою аж до синього Дніпра. Карпо все те бачив і не здивувався після того дива, що він недавно бачив. А вдосвіта вся сім'я Музиченків вийшла в садок дивуватись, де-то за ніч виросла і зацвіла калина і сповнила росою з листя всю криницю водою... затопила невеличкою річкою балку.

А гетьман і запорожці все стояли під золотим хрестом, молились богу та все поглядали на те місце, де стояла калина. І в той саме час, як Маруся стала калиною в Музичиному садочку, в той час запорожці побачили, що коло хреста знов зазеленів кущ калини, зачервоніли ягоди, забіліли квітки. А під калиною знов заблищала криничка, ще й вода бовталась в криниці, неначе хтось от-от тільки що набрав з неї води. І в той час знов заспівав пісню чудовий дівочий голос, тільки та пісня була ще жалібніша, ще смутніша. Той голос ніби заголосив над домовиною рідної матері, і разом з тим голосом заридав гетьман, заплакали запорожці, як малі діти. Ті сльози закапали на жовтий пісок, і вкрили його, і змішались з Дніпровою водою.

Карпо Летючий діждався ночі і в глуху північ прийшов у своє село розпитати, що там діялось до того часу, як він розбив байдака. Він нищечком розбудив свого одного вірного товариша, і той йому розказав, що вже Карпову батьківську хату спродали; спродали все, що було в хаті і оддали купцеві за розбитий байдак, а начальство присудило дати Карпові двісті різок на скелі коло самого Ненаситця, якби тільки він вернувся додому. Олеся, його кохана Олеся, вже давно повінчалась з другим лоцманом.

Карпо заплакав, стоячи коло рідної оселі, і тієї ж ночі навіки помандрував за границю, аж за синій Дунай. І не стало про його чути ні

вісточки. Всі так і думали, що він утопився або розбився об скелі на Ненаситцеві.